

Ладаняк І.А. МЕРОПРИЯТЯ БОЛЬШЕВИКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ПЕРЕСТРОЙКИ КООПЕРАЦИИ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К СОВЕТСКОМУ СТРОЮ (1920–1921 ГГ.)

В статье анализируется состояние кооперации Подолии и впервые освещаются малоизвестные факты относительно структуры и количественных показателей кооперативных учреждений в конце 1920 года. Рассматриваются основные мероприятия большевиков в процессе реорганизации кооперации применительно к советскому строю в предверии внедрения Новой экономической политики.

Ключевые слова: Подольская кооперация, декреты Совнаркома, советизация, Губернский союз, районные филиалы, продовольственное и товарное обеспечение.

Ladanyak I.A. THE BOLHEVIKS' MEASURES AS TO THE REORGANIZATION OF CO-OPERATION IN PODIL REGION IN REFERENCE TO SOVIET REGIME (1920-1921).

In the article the state of Podil co-operation is analyzed and the unknown facts as to the structure of control quantitative indices of co-operation institutions at the end of 1920 are elucidated. We examine the basic measures of Bolsheviks in a process of reorganization of co-operation in accordance to the soviet regime on eve of introduction of The New economic policy.

Key words: Co-operation of Podil, decrees of Sovnarcom, Sovietization, Region Union, district braches, products and goods provision.

УДК 336. 225.2: 930.24 (477.43/44)

Ю.В. Котик

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ РАДЯНСЬКИХ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ У ДОБУ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті у хронологічній послідовності висвітлено діяльність радянських податкових органів Подільської губернії у добу «воєнного комунізму». Автором на основі широкого спектра архівних матеріалів досліджено особливості кадрової політики більшовиків у фіскальних органах, доведено їх другорядність у планово-господарській системі радянської влади у 1918-1920 роках.

Ключові слова: бюджет, губфінвідділ, повітфінвідділ, кадри, податки, податкові органи, Подільська губернія.

На сучасному етапі розвитку економіки України податкова система перетворилась з фіскального інструмента у вагомий регулятор соціально-економічних процесів у державі. Зважаючи на її важливу роль у житті суспільства, питання генези податкової системи України у цілому та окремих її елементів зокрема викликає зацікавлення в економістів, юристів та насамперед науковців-істориків. Спроби історичного аналізу становлення і функціонування радянських податкових органів в Україні у добу «воєнного комунізму» у свій час зробили українські дослідники А. Сокол, Б. Оксентюк, В. Калініченко. Водночас особливості політики більшовиків у 1918-1920 роках щодо діяльності податкових органів окремих регіонів, зокрема Подільської губернії, автор розглядає вперше.

Декрет РНК РСФРР від 24 листопада 1917 р. «Про стягнення прямих податків»[1, с. 142] був першим правовим актом більшовицької влади, спрямованим на розбудову власної податкової системи. З метою його виконання у податкові органи всіх рівнів, що збереглися від минулої влади, було направлено комісарів, а нагляд за своєчасною сплатою податків покладено на місцеві ради. Однак, слід зауважити, основні зусилля фінансового забезпечення радянської держави спрямовувались на здійснення «революційних заходів»: експропріації, стягнення контрибуції, націоналізації.

Проте опір населення у 1918 році і, як наслідок, обмеженість надходжень до державної скарбниці від таких ресурсів, спонукали В. Леніна до висновку – «замінити контрибуцію з буржуазії постійними і правильно організованими надходженнями від майнового та прибуткового податків»[2, с. 169]. Для цього необхідно було налагодити роботу власних податкових органів: переконати у доцільності їх створення критично налаштованих однопартійців, налагодити матеріальне забезпечення і, головне, залучити кваліфіковані кадри.

Однак резолюція із закликом «берегти спецов» була написана Леніним і прийнята XI з'їздом РКП(б) лише у квітні 1922 року, коли стало зрозуміло, що реформи, започатковані НЕПом, не можливо здійснити без участі висококваліфікованих колишніх царських службовців. Але у період запровадження політики «воєнного комунізму» більшовики висували інше гасло: «залучити трудящихся, бідноту до повсякденної роботи по управлінню державою» [3, с. 37]. Це було цілком логічно, оскільки для руйнації елементів ринкової економіки дореволюційної Росії, забезпечення дохідної частини бюджету надходженнями від експропріації, націоналізації, грошової емісії та продрозверстки із селян фінансова освіта у тих, хто відповідав за ці справи, важливої ролі не відіграла.

Як наслідок, активно запроваджуючи постанову, прийняту VIII з'їздом партії у березні 1919 рр, «неухильно продовжувати заміну торгівлі планомірним, організованим у загальнодержавному масштабі розподілу продуктів», функції організації виробництва, обміну та розподілу готової продукції перейшли до структурних підрозділів Наркомпроду та Раднаргоспу [4, с. 26], що перебували під пильним наглядом більшовиків. Саме сюди спрямовувались матеріальні ресурси та фахівці. Новоствореним податковим органам відводилась другорядна роль, що полягала у забезпеченні надходжень від нових, незначних для бюджету, податків та недоїмок з податків за минулі роки. Кадри податкових органів формувались за принципом залишковості, що підтверджує незаперечний факт ігнорування питань життєдіяльності фіскальних органів законодавчою та виконавчою владою, оскільки одним з головних завдань фінансової політики 1917-1920 рр. було «реорганізувати у своїх інтересах витончений та ніжний рахівничий апарат старих капіталістичних фінансово-банківських установ у центральну бухгалтерію комуністичного господарства» [5, с. 26].

Така політика мала практичне втілення. Декретом РНК України від 22 лютого 1919 року створювались податковий підрозділ прямих податків та митних зборів і підрозділ непрямих податків у складі Подільського губернського фінансового відділу [6, с. 186-187]. Однак під час поширення радянської влади на Поділлі з 18 березня по 10 серпня 1919 року їхня робота була хаотичною, а робота повітових податкових підрозділів – епізодичною. Кадрова незабезпеченість та невизначеність пояснювалась як воєнними подіями, так і відсутністю нормативних документів із центру. Так, Декрет від 31 жовтня 1918 року РНК РСФРР «Про створення місцевих фінансових органів» та Постанова РНК УСРР від 20 березня 1919 р. «Про створення підрозділів непрямих податків фінансових відділів при виконкомах, їх функції та склад» не містили інформації про структуру, штати, порядок створення та механізм забезпечення.

На початку 1920 р. на переважній частині території Подільської губернії більшовицька влада та діяльність її органів були відновлені. 18 січня цього року відбулося засідання колегії губернського фінансового відділу (надалі – губфінвідділу, авт.), на якому терміново прийняли постанову про забезпечення штатів підрозділів працівниками, що мають досвід і знання з попередньої роботи у губфінвідділі та ознайомлені, хоча б загально, з діяльністю радянської фінансової політики [7, арк. 8]. Далекоглядним кроком більшовицької влади у цьому напрямку було рішення залучити до розбудови радянської держави буржуазних спеціалістів, без яких, за словами В.Леніна, «пролетаріат, оволодівши владою, не міг здійснити перехід до соціалізму». Втілюючи гасло «навчатися у попереднього класу і залучати до управління представників старого класу» [8, с. 257], більшовики, через брак власних висококваліфікованих кадрів, змогли повернути до роботи у податкові органи частину фахівців дожовтневої Росії. Так, станом на листопад 1920 року у Подільському губфінвідділі з 12 працівників податкового підрозділу 10 мали дореволюційний стаж роботи у земських податкових органах, у Брацлавському податковому підрозділі повітового фінансового відділу (надалі – повітфінвідділу, авт.) 13 з 20 працівників були ще царськими службовцями, і навіть з 8 безпосередніх збирачів податків (надалі – фінагентів, авт.) 5 працівників мали досвід роботи у державних органах до 1917 р. Такі ж тенденції спостерігались у кадровому складі податківців Могилів-Подільського повітфінвідділу: з 14 працівників 12 мали не менше семи років попереднього стажу роботи на посаді держслужбовця [9, арк. 3]. Здебільшого «старі» спеціалісти здобули ґрунтовну освіту та «набули навичок, а в деяких випадках, як у галузі винокуріння, і спеціальних технічних знань, що стосуються умов виробництва» [10, арк. 4]. Показово, що з-поміж п'яти працівників податкового підрозділу Вінницького повітфінвідділу всі мали вищу освіту, четверо з них – фахову юридичну. Причини співпраці освічених та кваліфікованих громадян з більшовицьким режимом загальновідомі: забезпечити себе та сім'ю засобами існування, а саме так можна

оцінити в умовах інфляції рівень заробітної плати, фонд якої В.І. Ленін цинічно називав «даниною» в 50 або 100 мільйонів карбованців «спецам» [11, с. 170]; віра у лозунги більшовиків про майбутні перспективи; безвихідь, яка, за словами «батька радянського червонця» М.М. Кутлера, полягала у тому, що «робити справу потрібно з тією владою, яка зараз є, і яку змінити не в силах».

Однак головними критеріями відбору на керівні посади у податкових органах були не вища освіта та професійний досвід, а членство у більшовицькій партії. Так, у червні 1920 р. на посаду завідуючого Вінницьким повітфінвідділом було призначено члена РКП(б) І. Недріт. Для роботи у губфінвідділі направили більшовиків Л.Єфремова та Н.Карпова. Останнього ЦК КП(б)У рекомендував як фахівця, ознайомленого з фінансовою справою лише в загальних рисах [12, арк. 1-2]. Хоча зазначимо, що відсоток членів більшовицької партії серед особового складу фінорганів був невеликий. Станом на 11 жовтня 1920 р. серед більш як ста фінансових працівників Подільської губернії лише четверо мали партійний квиток. Жодний з більшовиків не мав вищої освіти.

Стан справ з кадровим забезпеченням податкових органів Подільської губернії, особливо у повітах, був незадовільним. Саме тому на засіданні колегії Подільського губфінвідділу 20 березня 1920 р. було ухвалено чергове рішення: «негайно набрати штат фінагентів у містах та містечках для стягнення недоїмок по податках» [13, арк. 39].

Наприкінці червня 1920 р., після відновлення радянської влади на Поділлі, ситуація не поліпшилась. Головними причинами були низька заробітна плата та важкі умови праці. В залежності від рангу оклад фінансового службовця м. Вінниці на 1 серпня 1920 р. становив від 1300 до 5440 крб., що, зважаючи на листопадний курс валют, встановлений міжнародним відділом розрахунків Центрального бюджетно-розрахункового управління НКФ РСФРР, міг бути обмінаний на 1-4 англійських фунти стерлінгів, або на 4-15 американських доларів [14, арк. 8]. Відповідно до цін на продукти харчування у Подільській губернії у листопаді 1920 р. на заробітну плату податківця можна було придбати від 3 до 15 фунтів хліба (2-8 сучасних буханок хліба, авт.) або 0,6-2,6 фунта сала (від 240 г до 1 кг, авт.) [15, арк. 113]. До того ж, оклади податкових працівників повітових міст були на 35%, а для сільської місцевості на 40% меншими за губернські оклади [16, арк. 49]. За свідченням працівників Ямпільського повітфінвідділу, коштів не вистачало прогодувати себе, не кажучи про сім'ю, окрім того, їх виплату в умовах гіперінфляції ще й затримували на 3-4 місяці [17, арк. 112]. За таких обставин 10% надбавка до заробітної плати фінпрацівникам Вінниці за проживання у прифронтовій зоні та отримання відшкодування за проїзд під час відряджень, а також добових у розмірі однієї тридцятої окладу суттєво не поліпшували матеріальне становище податківців [18, арк. 49]. Справа доходила до скрути: у податкових працівників Вінницького повітфінвідділу восени 1920 р. не було взуття, яким їх мала забезпечити держава; у деяких податкових підрозділах Гайсинського повітфінвідділу писали чорнилом місцевого приготування – з бузини [19, арк. 18]; за браком підводи, на якій можна було б привезти дрова, адміністративне приміщення повітового фінвідділу не опалювалось. Нестача у роботі елементарного – столів, стільців, канцелярського приладдя – було звичним явищем у фінустановах Поділля.

За таких обставин серед співробітників панувало бажання полишити службу або перевестись в установи, де видавався хоча б продовольчий пайок, а порушення службової дисципліни та хабарництво були непоодинокі. У розпорядженні за №21 завідуючого Подільським губфінвідділом було зазначено, що запізнення на роботу, використання робочого часу у власних цілях та неявка на службу впродовж декількох днів без поважних причин у податкових працівників стали звичним явищем [20, арк. 36]. Оцінюючи роботу інспекторів підвідділу непрямих податків, губфінвідділ ще 17 лютого 1920 р. констатував невтішні результати їх діяльності. Справа у тому, що ігнорування підприємцями «Уставу про акцизи та збори», розквіт самогоноваріння, продаж у всіх населених пунктах безакцизного тютюну та цигарок стали наслідком «втрати особами акцизного нагляду якостей енергійного та наполегливого виконання своїх службових обов'язків» [21, арк. 13]. Красномовним фактом було клопотання колегії Подільського губфінвідділу про можливість поновлення на службі молодшого контролера четвертого акцизного округу, засудженого до 10 років тюремного ув'язнення за крадіжку спирту під час роботи. Таке рішення мотивувалось браком кваліфікованих працівників [22, арк. 37]. Однак навіть найсуворіші заходи не допомагали більшовикам налагодити роботу податкових органів.

Наукові записки

Відповідно до постанови Всеукраїнського ЦВК від 23 травня 1920 р. «Про мілітаризацію радянських установ», у тому числі фінансових, у роботі податківців запроваджувалась сувора дисципліна [23, арк. 5]. Завідуючий Вінницьким повітфінвідділом зобов'язав завідуючого підвідділом прямих податків з 15 серпня 1920 р. щоденно о 10 годині звітувати про виконану ним та його підлеглими роботу. Усі розпорядження керівництва мали розглядатись як бойові накази і негайно виконуватись, без права оскарження. Службовці не мали права відмовитись від відряджень, переводу з однієї посади на іншу, чергувань та понаднормових робіт. Особовому складу заборонялось залишати службу або переходити на іншу посаду за власним бажанням – лише за згодою відповідних органів. Самовільне усунення від служби вважалось дезертирством. Робочий день міг бути продовжений без згоди сторін. З іншого боку, мілітаризація не передбачала пільг та звільнення від загальнодержавних повинностей. І хоча ще у травні 1919 р. Постановою РНК УСРР діловоди податкових дільниць звільнялися від призову по мобілізації, Подгубфінвідділ постійно звертався до Уповнаркомфіну при РНК УСРР допомогти зберегти кадровий склад фінорганів та захистити від втручання силових відомств.

Кадрове забезпечення податкових органів ускладнювалось втручанням в їх роботу інших господарських структур, зокрема органів Наркомпроду. Відповідно до постанови Подільського опродкомгубу на основі Декрету РНК УСРР лише у вересні 1920 р. з Подгубфінвідділу було звільнено двох фахівців [24, арк. 13, 44].

До наведених фактів слід додати те, що праця податківця зводилась нанівець невідповідністю законодавчої нормативної бази економічним реаліям того часу. Так, у березні 1920 р. акциз з цигарок, що вироблялись у майстернях Подільської губернії, стягувався за ставками, затвердженими ще Тимчасовим урядом – по 4 крб. з кожної тисячі, патентний збір сплачувався за законом 1909 р. – у розмірі 50 крб. у рік [25, арк. 36-37]. Коштів, що надходили, не вистачало навіть для утримання особового складу органів податкового нагляду над цими підприємствами.

Про ставлення до діяльності податкових органів Подільської губернії як до другорядних свідчать статистичні дані щодо їх кадрового забезпечення станом на серпень 1920 р. У Брацлавському повітфінвідділі з 24 працівників податкового відділу за штатом працювало 20 чоловік [26, арк. 4-5]. Летичівський податковий відділ станом на 21 липня не мав жодної людини, Могилів-Подільський – укомплектований на 50%, Ольгопільський – налічував лише шість чоловік і до кінця липня працював без завідуючого повітфінвідділом [27, арк. 17].

У грудні 1920 р., коли питання про ліквідацію податків та відповідних органів було справою недалекого часу, що підтверджував циркуляр податкового управління Подгубфінвідділу до відповідних повітфінвідділів Подільської губернії про припинення роботи із стягнення відмінених прямих податків [28, арк. 3], «кадровий голод» фіскальних органів лише збільшився: податкове Управління Подгубфінвідділу замість 40 нараховувало 6 осіб, у Гайсинському податковому підвідділі з 24 за штатом працювало лише 12 службовців. Через брак кваліфікованих працівників не був створений Жмеринський підвідділ. У більшості повітів особовий склад співробітників податкових органів не досягав і 50% штатного, а у деяких і 25% складу [29, арк. 3].

На початку 1921 р. радянськими керманічами було порушено питання про «необхідність переходу від фінансового до матеріального бюджету», вирішення якого вимагало злиття Наркомфіну та Центрального статистичного управління і створення єдиного управлінського органу при Раді праці та оборони. Такий напрямок фінансової політики призвів до «страшної організаційної розрухи та розхлябаності сильного у свій час апарату НКФ», що фактично перетворився у розрахунково-касовий орган радянської влади [30, с. 31, 34].

Отже, важкі умови праці, низька заробітна плата податківців, і, як наслідок, незабезпеченість кваліфікованими кадрами, порушення трудової дисципліни та хабарництво у радянських податкових органах в Україні були наслідком недалекогоглядної радянської економічної політики «воєнного комунізму» – ліквідації товарно-грошових відносин та спроби перейти до планово-розподільчої господарської системи, яка закономірно руйнувала матеріальне виробництво, знищуючи джерела та базу оподаткування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Декреты Советской власти. – М.: Политиздат, 1957. – Т.1. – 626 с.
2. Ленін В.І. Чергові завдання радянської влади. – К.: Політична література України, 1973. – Т. 36. – 705 с.
3. Валентинов Н. Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина. – М.: Современник, 1991. – 366 с.
4. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и нэпа. – М.: Финиздат НКФ СССР, 1925. – С. 181.
5. Там само.
6. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919 год. – Харків: Урядова друкарня. 1923. – Ч.1. – 615 с.
7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р. 991. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. Ленін В.І. Промова про господарське будівництво 31 березня. – К.: Політична література України, 1974. – Т. 40. – 705 с.
9. ДАВО. – Ф.Р. 27 – Оп. 2. – Спр. 35. – 132 Арк.
10. ДАВО. – Ф.Р. 27 – Оп. 2. – Спр. 23. – 57 Арк.
11. Ленін В.І. Чергові завдання радянської влади. – К.: Політична література України, 1973. – Т. 36. – 705 с.
12. ДАВО. – Ф.Р. 27 – Оп. 2. – Спр. 22. – 12 Арк.
13. ДАВО. – Ф.Р. 991. – Оп. 1. – Спр. 1.
14. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 11. – 74 Арк.
15. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп.2. – Спр. 2. – 356 Арк.
16. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 20. – 267 Арк.
17. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп. 2. – Спр. 2. – 356 Арк.
18. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 20. – 267 Арк.
19. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 17. – 20 Арк.
20. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 13. – 39 Арк.
21. ДАВО. – Ф.Р. 27 – Оп. 2. – Спр. 2. – 13 Арк.
22. ДАВО. – Ф.Р.991. – Оп. 1. – Спр. 1.
23. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр.14. – 12 Арк.
24. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп.2. – Спр.15. – 160 Арк.
25. ДАВО. – Ф.Р. 991. – Оп. 1. – Спр. 1.
26. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр.33. – 89 Арк.
27. ДАВО. – Ф.Р.27. – Оп. 2. – Спр. 20. – 267 Арк.
28. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр.321. – 5 Арк.
29. ДАВО. – Ф.Р. 27. – Оп. 2. – Спр. 323. – 61 Арк.
30. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и нэпа. – М.: Финиздат НКФ СССР, 1925. – 180 с.

Котик Ю.В. ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВЕТСКИХ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ В УКРАИНЕ В ПЕРИОД «ВОЕННОГО КОММУНИЗМА» (ЗА МАТЕРИАЛАМИ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ).

В статье в хронологической последовательности освещается деятельность советских налоговых органов Подольской губернии в период «военного коммунизма». Автором на основе широкого спектра архивных материалов исследовано особенности кадровой политики большевиков в фискальных органах, доказано их второстепенность в планово-хозяйственной системе советской власти в 1918-1920 годах.

Ключевые слова: бюджет, губфинотдел, уездный финотдел, кадры, налоги, налоговые органы, Подольская губерния.

Kotyk Yu.V. FEATURES OF ACTIVITY OF SOVIET TAX ORGANS IN UKRAINE IS REFLECTED IN DAYS «MILITARY COMMUNISM»(FOR MATERIALS OF PODILLIA PROVINCE).

In the article in a chronologic sequence activity of soviet tax organs of Podillia province is reflected in days «military communism». The author proved on the basis of wide spectrum of the archive materials the features of skilled policy of bolshevists in fiscal organs, it's minor role in the planned economy system of soviet power in 1918-1920 years.

Keywords: budget, province financial department, povit financial department, shots, taxes, tax organs, Podillia province.